

Litteratur

- Dansk Sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog af Erik Bruun. 1978.
- Fleischer, Wolfgang. Phraseologi der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig. 1982.
- Gréciano, Gertrud. "Forschungen zur Phraseologie". Zeitschrift für germanistische Linguistik. XI, 2. 1983, s. 232-43.
- Grindsted, Annette. Principper for præsentation af ækvivalenter i oversættelsesordbøger. 1988.
- Kjær, Anne Lise. Fraseoleksemmer i tyske ét-sprogsordbøger. Ark 29. Handelshøjskolen i Kbh. 1986.
- Lewandowski, Th. Linguistisches Wörterbuch. I-III. 1973. 4. udg. 1984.
- Nudansk ordbog. I-II. 1953. 13. udg. 1987.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII. 1918-56.
- Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. A.P.Cowie, R.Mackin & I.R.McCaig. I. Verbs with Prepositions and Particles. 1975. II. Phrase, Clause & Sentence Idioms. 1983.
- Pilz, Klaus Dieter. "Zur Terminologie der Phraseologie". Muttersprache. V-VI. 1983, s. 336-50.
- Retskrivningsordbogen. Dansk Sprognævn. 1986.
- Toftgaard Andersen, Stig. "Idiomatik". Selskab for nordisk filologi. Årsberetning for 1985-86. 1987, s. 23-31.

VARIABLE OG INVARIABLE FEJL I TYSKSPROGEDE ELEVERS UDTALE AF DANSK

Af Elin Fredsted

1. Indledende bemærkninger

Udtalen er det store, ja altoverskyggende problem for tyske elever, der ønsker at lære aktivt dansk. Som undervisere registrerer og retter vi mange udtalefejl, men vel uden egentlig at gøre os klart, hvorfor bestemte udtalefejl er specielt dominerende.

Da nogle gymnasielærere udtrykte ønske om at få undersøgt og systematiseret de fejl, som de i praksis udmærket kender, bad jeg dem og et par andre undervisere om at hjælpe mig med at samle lydbåndsmateriale.

Med hjælp fra omtalte undervisere har jeg undersøgt udtalen hos 55 forsøgspersoner. Det drejer sig om 1) gymnasieelever, der har valgt dansk som tredje fremmedsprog. Der undervises i dansk fra 9. klasse, og forsøgspersonerne stammer fra 9. til 12. klasse, omfatter altså alle niveauer fra begyndere til elever med 4 års undervisning bag sig. Alderen er 15 - 19 år. 2) Den anden gruppe er et hold universitetsstuderende, der har modtaget to semesters danskundervisning. Alderen er fra 20 - 30 år. 3) Desuden har to hold aftenskoleelever deltaget i undersøgelsen. Alderen er her ca. 30 - 80 år. Nogle af forsøgspersonerne i denne gruppe har modtaget danskundervisning i mange år. Rekordens er vist nok omkring 20 år. Sammenfattende kan man sige, at alle niveauer og aldersgrupper mellem 15 og 80 er repræsenterede i undersøgelsen.

Jeg har valgt at lade forsøgspersonerne læse et lille stykke tekst op. Teksterne er udvalgt af lærerne selv ud fra en henvisning fra mig om, at teksterne skulle være lette, dvs. ligge lidt under elevernes niveau, så teksterne i sig selv ikke skulle volde vanskeligheder. Teksterne blev i forvejen gennemgået med hensyn til indhold og forståelse, men udtaleproblemerne derimod ikke. Grunden til at jeg har valgt oplæsning af tekst er, at fri og spontan tale af tekniske og psykologiske grunde vanskeligt lader sig optage på bånd, og at fremmedsprogsindlæringen i f.eks. gymnasiet og på universitetet i høj grad foregår via tekst og skrift.

Med udtalefejl mener jeg i det følgende tydelige afvigelser fra 'normalt' dansk rigssprog, dvs. tydelig lydlig afstand til almindelig indfødt udtale.

I det følgende vil jeg gennemgå de hyppigst forekommende og almindeligste fejl for derefter at vurdere, om der er tale om gennemgående, permanente fejl, eller om bestemte fejl er forsvundet hos forsøgspersoner med længere undervisning bag sig.

2. Konsonanter

Inden for konsonanterne er det de positionsbetingede udtalevarianter af grafem *d* og *g*, der volder de største vanskeligheder, selv i højfrekvente ord. Her er vanskeligheden åbenbart grafem-fonemrelationerne.

[d] forekommer stort set i de tilfælde, hvor det skal forekomme, nemlig i forlyd, men desuden erstatter [d] ofte [ð] og Ø, f.eks. i ord som fodbold, velfærd og smæld, der udtales med [d]. Det samme er tilfældet med præteritums-

endelserne i dukkede og snorkede. Sidstnævnte fejl synes dog at være en typisk begynderfejl.

[ð] udtales ofte slet ikke, f.eks. i udviklet og gud, eller det erstattes af et [d], f.eks. i ude. En stor del af fejlene i forbindelse med [ð] kan sikkert forklares med, at eleverne har vanskeligt ved at udtale [ð] og derfor vælger en undvigelsesstrategi, nemlig at erstatte [ð] med [d] eller Ø.

Problemerne med realiseringen af grafem *g* ligner de ovenfor omtalte, men er mere komplicerede, da der her kommer flere faktorer ind i billedet, nemlig interferensproblemer og problemer omkring diftongering.

[g] optræder normalt rigtigt forrest i stavelse med fuld-vokal. Undtagelser herfra er udtaler som [i'ɣən] og [i'ɣənəm], hvor eleverne enten ikke har gennemskuet ordenes stavelsesstruktur eller måske bruger en forkert regel, som de har dannet i analogi med reglerne for brugen af [ð], og som får dem til at bruge [ɣ] eller [j], når grafem *g* står intervokalisk. Samme forkerte regelbrug er sikkert også forklaringen på fejl som [li'vəp] og [brø'vəp] for ligger og brygger. Til gengæld erstatter [g] ofte [ɣ], [j] eller Ø, f.eks. i alligevel, ubevægelig, bag og uge. Tysk [ç] optræder i stedet for Ø specielt ved adjektiver, der ender på -ig: hurtig, billig, pludselig, en interferensfejl, der sikkert også hænger sammen med den næsten identiske skrivemåde på dansk og tysk.

Mange steder udtales et [g] eller [ɣ] af eleverne, hvor man normalt har [j] eller Ø. Det gælder mærkelig nok også for højfrekvente ord som tager [ta:ɣəp], sagde [sa:ɣə], noget [no:ɣəd], morgen [mo:pɣən] og meget [mæ:ɣəd]. Disse højfrekvente, ekstremt svækkede ord udtales tendentielt

hyperkorrekt af de tyske elever. Måske er der dog her tale om typisk læseudtale, som muligvis ville forsvinde i spontan tale.

Specielt vanskelige synes de grafematiske forbindelser -og , -eg og -ag at være: Forsøgspersoner fra alle niveauer har problemer med ord som vogn, der udtales med den tyske diftong /au/ som i Haus, med /og/ eller med /ou/. Vanskeligheder er der også med -eg f.eks. i regn og egen eller egentlig, der ofte udtales forkert. Vekslen mellem [da:], [da:ɣ] og [dau] volder også vanskeligheder og fører til udtaler som f.eks. [dœn].

Hvorfor er det så vanskeligt at lære eleverne den rigtige udtale? Der findes jo udtaleregler, men de er (i det mindste for *gs* vedkommende) ret komplicerede, og eleverne kan åbenbart slet ikke nå at anvende dem, når de læser ord op, de ikke bruger så tit eller anvender for første gang. Her må åbenbart enkeltglosemetoden dominere, og den er som bekendt langsommelig og arbejdsintensiv. Det er svært at foreslå nogen egentlig terapi, men ét væsentligt problem kan løses, tror jeg: nemlig den rigtige udtale af specielt [ɣ] og [ð]. At eleverne viger tilbage for brugen af disse lyde hænger givetvis sammen med en usikkerhed med hensyn til den korrekte udtale. Således lyder [ð] 1-agtigt og på samme måde bliver [ɣ] for det meste til en klusil eller til den ustemte spirant [ç]. Her skulle intensive lytte-udtaleøvelser nok kunne hjælpe.

Også de danske *r*-lyde volder eleverne vanskeligheder: Næsten alle forsøgspersoner udtaler et mere vibrerende, snurrende *r* end normalt på dansk. En typiske begynderfejl er den manglende skelnen mellem initialt *r* og postvokallisk *r*, mærkeligt nok, da denne skelnen også findes i

nordtysk talesprog. Forklaringen på den forhindrede *r*-vokalisering kan være, at begyndere i højere grad en viderekomne tenderer til læseudtale. Specielt udtales komparativformerne af adjektiverne overtydeligt, måske for at gøre det grammatisk-morfologiske feature komparativ distinktivt også i udtalen. Med andre ord: man har endnu ikke vænnet sig til den danske "sjuskeudtale".

3. Vokaler

Det gennemgående træk er en upræcis udtale af de danske vokaler. Der synes at være store problemer både med vokalkvantitet og -kvalitet.

Konsonanter eller vokaler med stød forekommer forståeligt nok næsten ikke i elevernes sprog, og pædagogisk set er det nok helt korrekt at lade være med at indlære stødet i dansk, da risikoen for at stødene placeres forkert er alt for stor. Men det manglende stød og den manglende fornemmelse for stød er - har jeg konstateret - ofte årsagen til en forkert vokaludtale: Vokaler med stød udtales af eleverne ofte som korte vokaler og som følge heraf mere åbent, f.eks. [flæsdə] for fleste, [hæld] for helt, [sænd] for sent og [bɪl] for bil.

En stødbærende vokal er fysisk kortere end en lang vokal, men problemet er, at modsætningen i kvantitet mellem lang og kort vokal også er en modsætning i kvalitet: De korte vokaler er tendentielt åbne, centraliserede. Stødets virkning er jo, at længden af vokalen bliver afbrudt, og danske vokaler med stød kan ikke trækkes som de tyske langvokaler (sammenlign f.eks. det tyske See med dansk

sø). Følgen er, at tyske elever ikke realiserer interdependensen mellem vokalkvantitet og stød. Det fører så til, at vokaler med stød høres som korte vokaler og udtales som korte, centraliserede vokaler.

En anden væsentlig fejlkilde er, at vokalsystemerne i de to sprog ikke stemmer overens. Begyndere har store vanskeligheder med de specielle danske vokaler, som de ikke kender fra tysk:

Lange vokaler:

i:	y:	u:
e:	ø:	o:
ɛ:	œ:	ɔ:
a:	ɑ:	

Korte vokaler:

i	y	u	
I	Y	U	[tysk]
e	ø	o	
ɛ	œ (ə)	ɔ	
æ	ö	ɒ	
a	ɑ	ɑ	

(De understregede vokaler findes ikke på tysk. [i, y, u] erstattes på tysk af [I, Y, U].)

Det fører i første omgang til en generel usikkerhed omkring vokalsystemet på dansk. Man erkender i første omgang, at vokalsystemet er anderledes, og at der forekommer r-varianter. På båndene kan man fornemme, hvor

usikre specielt begynderne er, når de støder på ord som far, frem, græs og grøn. Det næste skridt, som indtræder, hvis der ikke bringes en form for klarhed ind i billedet, er, at hver elev bevidst eller ubevidst tilrettelægger sit eget vokalsystem, som kan være meget forskelligt fra det danske og også meget forskelligt fra andre elevers.

To ekstreme eksempler har jeg fundet i samme gruppe: Den ene elev har indskrænket det danske vokalsystem, så det ligner en reduceret udgave af det tyske vokalinventar. Den anden forsøgsperson reducerer det danske vokalsystem til et system af eksotiske [ɛ], [ö], [ɔ], [ö] og [ɒ]-lyde, der efter vedkommendes mening åbenbart lyder så specielt danske. F.eks. udtales sætningen far og mor snorkede som [fɔ: ɔ mɔ:p snɔpkɛɔ].

Store problemer volder også de mange korte vokaler på dansk. Det er jo som bekendt vanskeligt at adskille og aktivt beherske flere vokaler, end man er vant til fra sit modersmål. F.eks. eksisterer korte, spændte vokaler på tysk kun i fremmedord og under allegrobetingelser. Begyndere har store vanskeligheder med de korte, spændte vokaler, der udtales for åbent: gruppe bliver til [gʁobɛ], sukker til [sɔgɛp], film til [fɪlm], bus til [bʊs] etc. Viderekomne har færre fejl i vokalkvaliteten end begynderne, men stadig mange vanskeligheder med de forskellige a-lyde samt med vokalkvantiteten.

En del fejl med hensyn til vokalkvantitet hænger givetvis sammen med forkerte morfologiske analyser. Problemet er: forkortes vokalen i flekterede former eller ikke? Skal man aflæse vokallængden inden for den enkelte stavelse eller virker udtalereglerne hen over grænsen til bøj-

ningsendelserne?

Fejludtaler af f.eks. sent og godt som [sɛnd] og [go:d] beror på samme rigtige analyse anvendt forkert. Her begynder udtalereglerne for dansk at blive så komplicerede, at man vist ligeså godt kan opgive på forhånd at gå i detaljer.

4. Diftongerne

Generelt er det naturligvis et problem, at der findes langt flere diftonger på dansk end på tysk, der nemlig (i højtysk) fonemisk kun har tre /ai/, /au/ og /oi/ som i Mai, Haus og Häuser. Fremmedsproget dansk indeholder altså et stort antal nye lydforbindelser. Et andet dominerende problem er, at næsten alle danske diftonger for de tysksprogede elever er "skjulte"; de består nemlig - i modsætning til de tyske - af konsonantvokaliseringer.

Hvis man som udlænding står over for et ukendt dansk ord, skulle man ideelt set som minimum foretage følgende analyse for at finde ud af, om et ord udtales med diftong eller ej: Forekommer der i ordet kort vokal plus *g, j* eller *v*? Forekommer der lang vokal plus *g* eller *v*? Er det et kompositum eller et simpleksord? Er der muligvis tale om en afledning med *af*? Forudsætningen for en korrekt udtale er altså en morfologisk analyse af ordet og dernæst en fonotaktisk analyse, som kun folk med lang træning formår at gennemføre. Selv om eleverne eventuelt skulle have forstået principperne, er det i sig selv ikke nogen garanti for, at de i det hele taget kan udtale fonetisk svære ord som bøvse, evne, ivrig eller støvregn, tvivlstilfælde, dagligdags, jævndøgn eller skovtur. Generelt mærker man, at jo længere, mere sammensat og

kompliceret et ord er, desto nemmere går udtalen i skuddermudder.

I mangel af bedre går eleverne i høj grad frem efter analogiprincippet: De analogiserer f.eks. fra aften til afsender og afstand. Eller de overgeneraliserer regler, f.eks. at lag, faq og dag diftongeres i komposita og siger så [gømeldaus].

Hvad kan man gøre som underviser?

At give detaljerede regler hjælper kun til en vis grad, for der vil altid blive en restmængde, der skal læres udenad, og der vil altid være et for stort antal undtagelser. Selv om man har analyseret og forklaret, er det alligevel ikke indlysende for eleverne, at det hedder steg og leg med diftong, men næg med vokal plus frikativ, at det hedder nøgle og løg med diftong, men høg, og at det hedder egen, men egentlig og egenskab.

5. Prosodi

Inden for prosodien viser der sig en række karakteristiske fejl i undersøgelsesmaterialet.

Det mest karakteristiske er forkert placering af tryk i orden. Her er der oftest tale om direkte interferensfejl, der hænger sammen med, at en del fremmed- og låneord, der er fælles for dansk og tysk, har forskellig placering af hovedtrykket i de to sprog, f.eks. ord som da. 'aktiv og ty. ak'tiv, da. 'asfalt, ty. As'phalt, da. par'kere, ty. 'parken og da. 'konstruktiv og ty. konstruk'tiv.

Problemer er der også med danske indlån fra tysk, hhv. plattysk, der har skiftet hovedtryk på dansk, f.eks. da. e'lendig over for ty. 'elendig.

Som direkte interferenser fra tysk talesprog kan også forkerte stavelsesgrænser i ord som he-rude (he-raus) og fo-ran (vo-ran) interpreteres.

Vanskeligere bliver det at bevare overblikket, når det drejer sig om bi- og svagtrykstavelser. Generelt lyder det, som om eleverne har meget vanskeligt ved at udtale to svagtrykstavelser efter hinanden, f.eks. i ord som ir-riterede, århundrede eller at placere bitryk i komposita som 'jernbane,net og 'lande,vejene.

Påfaldende er det, at alle svagtrykstavelserne i mine øren artikuleres for kraftigt. Det gælder i særdeleshed bøjningsmorfemerne, men også svagtrykstavelser i ordstammen. Til gengæld synes hovedtrykkene at være en anelse mindre markeret hos forsøgspersonerne end i almindelig dansk udtale. Absolut set kunne man altså mene, at intervallet mellem hovedtryk og svagtryk er større på dansk end i elevernes modersmål. Følgen er, at elevernes danske sætningsintonation virker som en temmelig monoton "singsang" uden markerede hovedtryk og med for stærkt markerede svagtryk. Der er derfor heller ikke nogen trykrytmik i elevernes sætningsintonation, idet der ikke sker nogen forkortelse af svagtrykstavelserne mellem stærktrykkene. Da der ikke er nogen rytme i sætningerne, er det heller ikke muligt at lave pauser. Konsekvensen er, at eleverne har en vældig fart på for at komme hen til næste punktum, så de kan trække vejret.

Da ovenstående iagttagelser udelukkende bygger på egen intuition, og der ikke foreligger nogen eksperimentel kontrastiv undersøgelse om forholdet mellem dansk og tysk prosodi, vil jeg undlade at drage videre konklusioner.

6. Afsluttende bemærkninger

På baggrund af undersøgelsesmaterialet mener jeg at kunne konkludere, at store områder af dansk udtale ikke kan formidles pædagogisk gennem formulering af regler. Dansk er - i modsætning til de fleste andre kendte "skolefremmedsprog" - et sprog, hvor hvert enkelt ord skal indlæres auditivt, og det betyder, at sprogpædagogisk forældede principper som "lytte - gentage" og lignende næsten ikke er til at komme udenom.

Denne konklusion understreges i høj grad af undersøgelsesresultaterne: De fejl, jeg har omtalt, er stort set fælles for begyndere og veteraner. Fejltyperne er næsten identiske, kun fejlhyppigheden aftager, for mig at se et bevis på, at kun den auditive træning har haft en vis virkning, med andre ord, at man skal have hørt hvert enkelt ord mindst én gang for at kunne gætte rigtigt, når man skal udtale det. Det understreger, hvor vigtigt godt auditivt undervisnings- og øvelsesmateriale er.

Litteratur

- Andersen, Erik: Almen og dansk fonetik . Akademisk boghandel, Århus, s.a.
- Thorsen & Thorsen: Fonetik for sprogstuderende. Institut for fonetik, København 1981.